

ГЕНДЕРНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. Зумовлені розгортанням процесів глобалізації й гуманізації суспільного та державного життя гендерні перетворення на світовому й національному рівнях охопили й сучасне українське суспільство.

Специфіка жіночої психології, поведінки, особливостей та методів взаємодії – це той вагомий ресурс, який на сьогодні більш активно використовується у правоохоронній діяльності. Як зауважує О. Дашковська, «сучасний стан суспільних відносин не дозволяє ігнорувати знання, навички та творчі здібності жінок, а потребує негайного і повного їх використання. Рівна участь жінок у професійному, політичному та громадському житті повинна бути поєднана з їх рівною відповідальністю у прийнятті рішень на державному й суспільному рівнях» [1, с. 26]. Сьогодні жінки активно реалізують себе в усіх, без винятку, сферах суспільної діяльності, зокрема, і у сфері захисту нашої Вітчизни [2, с. 56].

Наразі відбувається поступове переосмислення ролі жінок у суспільстві, державній діяльності, змінюються гендерні стереотипи, збільшується кількість жінок, які йдуть на військову службу захищати державу, виконувати правоохоронні функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням гендерних перетворень, які відбуваються на національному рівні, присвячено чимало публікацій. Проте, здебільшого, ця тема привертала увагу журналістів та політиків, у наукових колах наразі питання гендеру у правоохоронній сфері не достатньо досліджені. Про забезпечення гендерної рівності йшлося у роботах В. Архипова, М. Ануфрієва, Л. Кобилянської, О. Лавріненко, Л. Мороз, І. Синявської, М. Чеховської.

Мета статті – визначити основні особливості гендерних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Статистичні дані в Україні свідчать, що факт зростання кількості жінок, які активно беруть участь у військовій справі, включаючи бойові дії, волонтерську діяльність на Сході України з метою забезпечення врегулювання конфліктів, встановлення миру, вже є незаперечним. Так, у Збройних Силах України службу проходять понад 15 тисяч жінок, із яких майже 2000 мають офіцерські звання [3, с. 7]. За даними речника Міністерства оборони України Олексія Чорнобая, станом на квітень 2016 року службу в зоні проведення антитерористичної операції пройшли понад 1,5 тисячі жінок-військовослужбовців [4].

У Державній прикордонній службі України впроваджена система реалізації державної політики рівних прав і можливостей чоловіків та жінок в умовах військової служби і правоохоронної діяльності. За повідомленням офіцера Державної прикордонної служби України Ольги Деркач, у цьому військовому формуванні проходить службу 30 тисяч осіб, із яких 5 000 – жінки [5]. У системі Міністерства внутрішніх справ України працює 296 248 осіб, із яких 69 519 жінок, що становить 23,5 % [4].

Тенденція збільшення кількості жінок, які проходять службу у СБУ, не є винятком. Сьогодні у Службі безпеки України найбільший відсоток жінок серед співробітників, які проходять військову службу та працюють, у порівнянні з Національною гвардією, Національною поліцією, Міністерством оборони, Державною прикордонною службою. Про це зазначено в Державній доповіді про стан реалізації Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року за підсумками 2016–2017 років. Також зроблено наголос на тому, що з числа працюючих у СБУ жінок 555 брали участь в АТО. Керівні посади в структурних підрозділах СБУ обіймають 308 жінок [6, с. 42].

Оскільки частка жінок у військових формуваннях є вагомою, тому питання забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки та оборони є наразі особливо актуальним.

У зв'язку з актуалізацією проблем гендеру перед сучасними науковцями постала проблема формування та визначення гендерних правовідносин як явища правової дійсності. Зважаючи на історичну зумовленість недостатності досліджень гендерних правовідносин, питання окремішності гендерного права активно обговорюється в наукових колах України. Як вказує Н. Аніщук, «гендерне право ... перебуває на етапі зародження у пост-радянських державах, зокрема, в Україні» [7, с. 371, 372]. Для нашого дослідження провідне значення має факт становлення гендерних правовідносин як окремої галузі права.

Із позиції науки теорії держави та права будь-які правовідносини – це соціальні відносини, які у сфері права набувають ознак правових. С. Котова-Олійник констатує, що «гендерні відносини» як одна з ключових категорій і важливий об'єкт гендерної теорії та гендерних досліджень розглядаються у кількох вимірах: 1) як соціальні відносини, опосередковані статевою належністю, які описують характер поведінки й поводження між особами різної статі; 2) як нову соціальну категорію ХХІ ст., що означає взаємодію жінок і чоловіків як соціальних спільнот в інтересах суспільства на основі реалізації принципу рівних прав і рівних можливостей; 3) як соціально сконструйовані відносини між чоловіком та жінкою, акцент у яких робиться на владних стосунках, тоді як біологічні відмінності вважаються другорядними [8, с. 135]. Враховуючи наведені визначення гендерних відносин, можна припустити, що під *гендерними відносинами* доцільно розуміти врегульовані правом соціальні відносини між особами різних статей, які «відображають відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим». Такі правовідносини розуміються як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних інституціях суспільства [9, с. 97].

Л. Кормич вказує, що «гендерні відносини стимулюють співпрацю чоловіків і жінок в соціальному середовищі, формують певні моделі та норми поведінки, відповідно до конкретного культурного рівня суспільства. Це створює механізм соціальних зв'язків та взаємодії в рамках існуючої соціальної системи. Наголос робиться саме на системному підході, який поєднує природну специфіку, моральні вимоги, правові статуси тощо для визначення місця і ролі жінок і чоловіків в суспільному розвитку.., що виступає обов'язковою умовою демократичного процесу» [10, с. 18]. Із зазначеного можна зробити висновок, що на сьогодні гендерна рівність визнається одним із показників демократичності держави, її правового та соціального характеру.

На нашу думку, особливості гендерних відносин включають загальні специфічні риси для всіх гендерних правовідносин та притаманні винятково гендерним правовідносинам СБУ України. Вважаємо, що загальною особливістю гендерних правовідносин є їх похідний характер. Тобто відсутність самостійності гендерних правовідносин у виникненні. Такі правовідносини виникають у зв'язку з виникненням інших правовідносин (трудових, сімейних, службових), коли їх суб'єкти різної статі. Позначимо їх як основні, і гендерні правовідносини, які виникають за умови різності статей, – як похідні. Ті ж самі відносини між суб'єктами однієї статі вже ознак та особливостей гендерних правовідносин мати не будуть.

Гендерні правовідносини СБУ, як ми зауважили вище, регулюються на основі норм різних галузей права, поєднуючи загальне та спеціальне нормативно-правове забезпечення. Спеціальні норми визначають низку специфічних правил, які стосуються різниці прав і можливостей при вступі на службу та стосовно інших питань. Так, умови вступу на службу, порядок просування по службі та припинення службових правовідносин, підстави регулювання робочого часу й часу відпочинку, оплати праці, притягнення до відповідальності, правового статусу військовослужбовців-чоловіків та жінок, працівників

СБУ відрізняються від регулювання аналогічних питань щодо представників інших силових відомств, не кажучи вже про працівників інших сфер. Зважаючи на це, є потреба визначення особливостей гендерних правовідносин у підрозділах СБУ.

Для встановлення цих особливостей скористаємося визначеними в науці теорії держави та права структурних елементів будь-яких правовідносин. Це суб'єкт, об'єкт та зміст. Суб'єкт як елемент структури правовідносин вказує на тих індивідуальних чи колективних суб'єктів права, зв'язки між якими формують правові відносини. Об'єкт вказує на те, з приводу чого такі зв'язки виникають, змінюються чи припиняються. Зміст правовідносин визначається правами та обов'язками суб'єктів, які відповідають їх статусам і включають юридично визначені суб'єктивні права та обов'язки, а також фактичну поведінку.

Специфіка гендерних правовідносин в СБУ зумовлена насамперед специфікою статусу суб'єктів правовідносин, які виникають у зв'язку зі вступом на службу чи працею в СБУ (основних правовідносин, за вказаною вище позицією щодо похідного характеру гендерних правовідносин). З одного боку, – це СБУ. Як пояснює Т. Санжарук, «Індивід як суб'єкт права – це вихідна база і неодмінна попередня умова для можливості появи неіндивідуальних (групових і т. п.) суб'єктів права. Для права свобода індивіда та інших суб'єктів соціального життя у правовій формі складає визначальну можливість їх функціонування в умовах соціальної цілісності та стійкої нормативно-правової сфери» [11, с. 91–95]. Отже, вже сам факт виникнення правовідносин між людиною та «спільнотою» (юридичною особою, якщо перейти на категорії права) зумовлює специфіку відповідних правовідносин. Однак не можна не враховувати того факту, що і серед юридичних осіб як суб'єктів права СБУ вирізняється.

СБУ становить утворене відповідно до закону військове формування у вигляді державного органу, який підпорядковується безпосередньо Президенту України і створений для виконання правоохоронних функцій з метою забезпечення державної безпеки України (ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» [12, с. 382]). Як бачимо, вже аналіз першої статті зазначеного закону вказує на особливості СБУ як суб'єкта гендерних правовідносин. По-перше, це підпорядкованість главі держави, яка за відсутності вказівки на віднесення СБУ до певної з гілок влади, виділених Конституцією України, вносить непорозуміння у питання визначення місця СБУ в механізмі української держави, в її апараті. І така невизначеність ускладнює вирішення питання участі СБУ в гендерній політиці держави на предмет поширення певних вимог із забезпечення гендерної рівності на СБУ. По-друге, функціональне призначення СБУ зумовлює низку спеціальних вимог до кандидатів на службу в СБУ, в числі яких є відмінні вимоги щодо чоловіків та жінок. Зрозуміло, що і під час несення служби існують встановлені відмінності в регулюванні прав та обов'язків жінок і чоловіків, які передбачені спеціальними нормами, і які стосуються тільки кадрового складу СБУ або його окремих елементів.

Суб'єктами гендерних правовідносин у СБУ, на які поширюються норми спеціального законодавства про проходження служби насамперед є співробітники-військовослужбовці. Такі суб'єкти – носії складного правового статусу, що охоплює загальний правовий статус людини та громадянина і низку спеціальних статусів як сімейний, працівника тощо. У контексті гендерних правовідносин концепція нашарування статусів має особливе значення, оскільки передує розумінню нашарування соціальних ролей, які не є природньо визначеними, а встановлюються суспільством. «Ці ролі історично змінювані та культурно варіативні, тобто різні в різних суспільствах. Багатоманітність гендерних ролей у різних культурах та в різні епохи є свідченням того, що гендерні ролі формуються культурою, а не є природними, одвічно даними тощо. Сучасні наукові уявлення про гендерні ролі ґрунтуються на ідеї їх фрагментарності чи розщепленості: немає єдиної ролі чоловіка чи жінки (як це закріплюється панівними гендерними стереотипами). Кожен/кожна з них грає не одну, а цілу низку різноманітних

ролей, наприклад: дружини, матері, студентки, працівниці, подруги тощо. Інколи ці ролі не суміщаються, що призводить до рольового конфлікту» [13, с. 521].

Повертаючи до визначення особливостей гендерних правовідносин у СБУ в контексті нашарування правових статусів їх суб'єктів, зауважимо на необхідності коригування кожного зі статусів у зв'язку з існуванням багатьох інших. А тому в сукупності гендерні правовідносини в СБУ мають особливості, не притаманні їх виникненню, зміні та припиненню в інших галузях. Наприклад, правове регулювання праці жінок – працівників – співробітників-військовослужбовців СБУ включає відмінності правового статусу, зумовлені специфікою службово-трудова відносин у секторі безпеки та оборони України з таким специфічним суб'єктом права, як СБУ.

Регулювання трудових правовідносин військовослужбовців-жінок СБУ здійснюється на основі Конституції України, КЗпП України та інших нормативно-правових актів, що встановлюють юридичні гарантії для усіх найманих працівників. Водночас передбачено низку додаткових норм, які стосуються лише жінок, які служать у СБУ. Адже відповідні правовідносини, з одного боку, відносяться до найманої праці, де роботодавцем виступає СБУ, а найманим працівником – жінка – атестований співробітник СБУ. З іншого – у службово-трудова правовідносинах службова діяльність зумовлює відмінності правового регулювання праці жінок у СБУ від жінок, які реалізують здатність до праці в інших сферах. Аналогічна ситуація щодо відмінностей правового статусу працівника та військовослужбовця стосується і чоловіків. Відтак особливість гендерних правовідносин у СБУ – це відмінності в регулюванні питань служби не тільки між жінками та чоловіками, але і у порівнянні з жінками (чоловіками), які працюють в інших воєнізованих формуваннях, підприємствах, установах, організаціях.

Враховуючи, що спеціальним законодавством передбачені відмінності між регулюванням служби чоловіків та жінок, які стосуються винятково СБУ, то це також можна віднести до числа особливостей гендерних правовідносин у відповідному секторі безпеки України.

Отже, особливості фактичного змісту гендерних правовідносин СБУ, що включають розбіжності у виконанні службових обов'язків між чоловіками та жінками, які служать чи працюють у СБУ (наприклад, відповідальності військовослужбовців та порядку відбування покарання), на практиці стають перепорою для рівного ставлення військовослужбовців як у горизонтальних правовідносинах військової служби (між особами рівних звань), так і у вертикальних (ставлення керівників до підлеглих жінок та чоловіків). Приводом для цього є ті диференційовані правила поведінки й позитивні дії, які де-юре спрямовані на забезпечення гендерної рівності в СБУ, але де-факто стають приводом до поглиблення чи підтримки гендерної нерівності. Тому актуальним постає питання гендерних дисбалансів на військовій службі.

На нашу думку, проблеми гендерної рівності стосуються не тільки жінок, але і чоловіків у всіх правоохоронних органах. Причиною виникнення питання гендерних дисбалансів на військовій службі є історично зумовлені стереотипи розподілу ролей чоловіків та жінок у сфері безпеки й оборони держави, норми щодо захисту материнства, репродуктивної функції жінок.

І. Гольцов, досліджуючи питання впровадження принципу рівності у гендерних правовідносинах, звертає увагу на те, що «активний захист прав жінок, який спостерігається сьогодні, певним чином порушує права чоловіків, а саме відомого гендерного принципу – заборони дискримінації за ознаками статі» [14, с. 479–483].

З огляду на необхідність вирішення питання гендерної рівноваги на військовій службі в Україні виникає потреба вивчення об'єктивних чинників, які заважають вирішенню проблеми. Окрім історично зумовленої досвідченості чоловіків у питаннях служби в СБУ й гендерного нігілізму (стереотипність у поглядах щодо проходження жінками військової служби), М. Берлінська виокремлює такі фактори, що спричиняють гендерний дисбаланс на військовій службі в Україні: 1) *відсутність повної*

урегульованості питання побутових умов задля проходження жінками військової служби – загалом інфраструктура облаштована під потреби чоловіків та не пристосована до специфічних потреб жінок (проблеми облаштування місць особистої гігієни, умов перебування на полігонах тощо); 2) часткове або повне обмеження соціальних прав жінок з питань материнства – проблема стосується понаднормового залучення жінок, які мають дітей віком від 3 до 14 років, до роботи у вільний час, вихідні дні, довгострокові службові відрядження; 3) незначна представленість жінок-військовослужбовців у медійному дискурсі – найчастіше в українських медіа висвітлюється чоловічий «героїзм», подвиг та внесок чоловіків-воїнів, чоловіків-військовослужбовців у правоохоронну сферу, а роль жінки-військовослужбовця частіше замовчується; 4) заборона деяких військових професій для жінок-військовослужбовців [15, с. 16, 17].

Висновки. Отже, особливості змісту гендерних правовідносин СБУ включають розбіжності у виконанні службових обов'язків між чоловіками та жінками, які служать чи працюють у СБ України, та на практиці стають перепорою для рівного ставлення військовослужбовців як у горизонтальних правовідносинах військової служби, так і у вертикальних. Впровадженню принципу гендерної рівності у правоохоронних органах посприяло активне реформування сектору безпеки України. Питання гендерної кореляції взаємин у правоохоронній сфері повинні бути спрямовані не тільки на розроблення і прийняття нових гарантій для забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки, але й на вирішення вже існуючих проблем рівності чоловіків і жінок шляхом усунення гендерних дисбалансів на військовій службі, що дасть змогу оптимізувати службову діяльність. Вважаємо, подальше розширення сфер застосування праці жінок, служба яких вирішить низку питань підвищення ефективності та якості виконання службових обов'язків, пов'язаних із боротьбою із злочинністю, у перемовинах під час визволення заручників, інших службових завдань у секторі безпеки та оборони України.

Список використаних джерел

1. Дашковська О. Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / Дашковська О. Р. – Харків, 2008. – 35 с.
2. Устинович Е. С. Женщина и армия: вопросы комплектования / Е. С. Устинович // Военная мысль. – 2003. – № 12. – С. 56.
3. Зятьев С. І. Медсестри і снайпери / С. І. Зятьев // Народна армія. – 2016. – № 8. – С. 7.
4. Проблеми гендерної рівності у секторі безпеки і оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/>.
5. Жінка в реформованих та nereформованих органах правопорядку: проблема чи вирішення? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dpsu.gov.ua/>.
6. Державна доповідь про стан реалізації Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року за підсумками 2016–2017 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dszn-zoda.gov.ua/>.
7. Аніщук Н. В. Система гендерного права: поняття та основні структурні елементи / Н. В. Аніщук // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т. 9. – С. 370–381.
8. Котова-Олійник С. В. Гендерні відносини як об'єкт соціально-філософського дослідження / С. В. Котова-Олійник // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – № 51. – С. 132–141.
9. Сулімова С. І. Гендерні відносини як конструкт прав людини, прав жінок / С. І. Сулімова // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2. – С. 96–103.
10. Кормич Л. І. Гендерні відносини: сутність та значення в суспільно-політичному розвитку / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 16–22.
11. Санжарук Т. О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування / Т. О. Санжарук // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 91–95.
12. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

13. Агеєва В. П. Основи теорії гендеру : навч. посібник / В. П. Агеєва, В. В. Близнюк, І. О. Головашенко, П. П. Горностай та ін. – Київ : К.І.С., 2004. – 536 с.
14. Гольцов І. С. Принцип рівності в гендерних правовідносинах / І. С. Гольцов // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 479–483.
15. Берлінська М. С. Дотримання принципу недискримінації за ознакою статі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях : доповідь / М. С. Берлінська ; Інститут гендерних правовідносин. – Київ, 2017. – 19 с.

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор
М. Чеховська,
кандидат філологічних наук, доцент
Т. Івасишина

Анотація. Стаття посвячена вопросу обеспечения гендерного равенства в секторе безопасности Украины, в частности в Службе безопасности Украины. Описана тенденция увеличения количества женщин на воинской службе, а также гендерные дисбалансы на воинской службе.

Ключевые слова: гендер, гендерные правоотношения, сектор безопасности, право, военнослужащие, гендерные дисбалансы, воинская служба, Служба безопасности Украины, принцип гендерного равенства, служебная деятельность, реформирование сектора безопасности, женщины-военнослужащие, гендерные стереотипы.

Abstract. The article deals with the issue of gender equality assurance in the security sector of Ukraine, in particular, in the Security Service of Ukraine. The tendency to increasing the number of women on active duty as well as gender disbalance in military service have been described.

Key words: gender, gender legal relations, security sector, law, military servants, gender disbalances, military service, the Security Service of Ukraine, principle of gender equality, service activity, reforming the security sector, service women, gender stereotypes.